Пройдено довгий-довгий шлях життя. У темній млі минулого ціла низка сірих, забруднених трупів: то нагло полягли молодечі надії, ясні образи юнацьких мрій, душі палкої поривання. Ті мрії, як зірки звечора, засвічувались одна за одною на самітнім небі молодого життя і гасли, падаючи, від одного подиху справжнього життя, засвічувались нові, й вони погасали, як ті, що своїм рясним падінням прорізують влітку серпневе небо над головою.

Попереду — ще довгий шлях, повний боротьби, огневих спалахнеш", чудових радісних моментів, але... чому так шкода загиблих давній мрій у темній млі минулого?..

Їх дві було: блакитноока, чорнобрива Ксаня й кароока, білява, як літній ранок, Наця,— сестри.

Травневий лагідний вечір. На ганку старої великої хати, з зеленими віконницями, солом'яною стріхою й бляшаним піддашком, що соромливо ховався в густій зелені акацій в присадку, на тім ганку кінчають пити вечірній чай. Старий товстий крамар, з чорною головою (ані волосиночки сивої!), з блакитними очима й дитячим виразом на обличчі, важко підводиться, упираючись пухкими долонями в стіл, накритий білосніжною скатеркою, й звертається до жінки:

— Ходімо спати, стара?..

— Поприбирати треба...

— Ми, мамо, самі з Нацею. Йдіть.

— Ач, як розходилися! — дослухається одну мить старий і, покрехтуючи, зникає в хату. За ним мати.

Останні слова його були до солов'їв, од співів котрих стогоном стогнало повітря. Кругом в садках ховалися хатки, позад починалися зелені левади, за ними річка; насупроти на майдані, з гущавини старих лип та яворів, виглядали сині бані церкви з золотими хрестами; ліворуч, трохи далі, затих базар із своїми крамницями, рундуками, ятками; праворуч, через майдан, світилося в попівській хаті й чорніла вікнами похмура школа. І над усім тим ніби хтось сипав міріади згуків, ніби безліч незримих музик справляли врочисті проводи блискучому дневі й вітали красуню ніч.

Ксаня й Наця швидко прибирають зі столу, односять у хату й самий стіл; сердечно, цілуючи кожного в руку, дають на добраніч батькові й неньці, мовчки виходять на ганок, сідають, спершись ліктями на спинки стільців.

Мовчать, переплітаючи свої журні думки з соловейковим співом. Вони знають без слів, без пояснень, чому то батько так раптом підвівся, не витримавши чарівного весняного співу соловейків. Вони знають, що старі, любі старі, ще довго не заснуть і в мовчазливій бесіді слів виливатимуть сердечний біль. Вони знають...

А співи ллються, чарують душу, ваблять, закликають прилучитись. Серце переповнено вщерть.

"В чарах кохання моє дівування.

Хочу я вільно, як пташка, прожить..." —

Не стерплює палка Наця. Ксаня підхоплює, й старий-старий, любий, зворушливий український дует скорботно дзвенить з молодих грудей.

Співають напівголосно; з вулиці ще чути часом ходу. Од церковного муру відокремлюється висока стрункa постать у білому брилі, з тонким

ціпочком у руці, й наближається до присадку. В журну мелодію вдирається навмисне утрироване мекання: "...Дайте-ге-ге бо жить!"

Спів уривається.

— То ви, Степане Іоновичу?

— Пізнали?

Молодий кучерявий красень дяк звичним рухом дзенькає защіпкою й зникає в присадку.

— Ах, як же... по голосу пізнала,— розкотисто сміється Ксаня.— Здрастуйте, книшохапе.

— Наше вам, ваше нам, з добрим вечером.

Дяк ніколи не балакає з панночками звичайно, а завжди з вивертами, з вихилясами. До його поводження звикли й не зважають.

— Ну, чому ж замовкли? Далі... Тра-та-та! — подає він тон, і жалібним комариним дзвоном замирає камертон в його руці.

— "Той мені шепче, той руки цілує",— починає перерваний спів Ксаня, й знову глибокий смуток гасить очі двох сестер і примушує серце занити солодким болем.

— "Той тут навколішки смирно стає",— підхоплює Наця.

— Ну то вже чорта з два! — перебиває дяк.

— Ах, не заважайте, будь ласка,— обурюється Наця,— бридкий!

— Та ні... стривайте! Де ж се видано, щоб ото я став руки цілувати комусь та ще й навколішки.

— Попові ж цілуєте.

— Ну да... але ж то піп. Я сам незабаром попом буду, й мені цілуватимуть...

— О, Господи,— зітхає, скривившись, Наця.— Пху!..

— Еге — пху... Чого ви пхукаєте? Авжеж цілуватимуть, бо так полагається. І ви цілуватимете...

— Вам?., руку?

— Еге, мені руку.

— А щоб ви не діждали!

— Діжду, голубко, діжду... А щоб я, мужчина, та став жінці руку цілувати? Ні, дякую, я не поляк...

— Ви не поляк, ви мугир, і більш нічого, от що.

— Мерсі бонжур! — схоплюється дяк, хапається за бриля й стукає закаблуками.

— На здоров'ячко! — хитає головою обурена Наця й одвертається з огидою на видочку.

— Хто кохає, Степане Іоновичу,— уважно починає тлумачити товстолобому юнакові спокійніша Ксаня,— той не тільки се, а й душу віддасть за кохану людину... той, хто любить, хто кохає...

Ксаня зітхає мрійно, а губи шепчуть:

"Вільне обрання і вільне кохання,

Серденьку воля, як хоче любить..."

— "Любить, кохає",— перекривляє дяк.— Таке виг...

— Ну й бридота ж із вас, Степане Іоновичу!..

— Чого там бридота? Чого бридота? Заміж вам час, от що, а не бридота.

— Йолоп! — шепче Наця, підводиться й по східцях спускається в присадок, спирається на частокіл і, загадавшись, дивиться в темряву ночі.

— Сватайте,— образливо пропонує дякові Ксаня.

— Кого? Вас?..

— А хоч би й мене?

— Хм... ні, мабуть, справа не вкипить.

— Чому?

— Ну, що, наприклад, за вами є? Що?

Ксаня вибухає дзвінким, розкотистим реготом і довго не може прийти до пам'яті.

— Чого ви? Ну, чого ви?

— Ну, а як є? — знову сміється вона і з цікавістю дивиться на дяка.

— Та скільки там є? Тисяча, друга.

— А вам скільки треба?

— Облиш, Ксаню,— сердиться Наця на сестру.

— Ні, стривай. Цікаво ж знати, за скільки продає себе Степан Іонович.

— Не дешево, не турбуйтесь,— бурчить псалмопівець.— А то сватайте... Якби я був певний, що Василько ваш не повернеться, то, може б...

— Слухайте, дяче,— обертається Наця, й очі їй палають,— ідіть ви к чорту!..

— Ого! — теряється дяк.

— Наця! — з докором вихоплюється в Ксані.

— Чого там, Наця?.. Йдіть геть, кажу.

— Те-те-те,— киває головою дяк.— Не особенно, не задавайтесь.

— Степане, ти тут? — гукає з вулиці молодий крамаренко Качалов.

— Тут, а що?

Качалов підходить, поштиво вітається до панночок.

— Ходімо.

— Куди?

— Батюшка кличе на "стуколку".

— Йду... Ну, до побачення, принцеси, адьє, грандотель, резервуар!.. Бажаю вам принца або короленка,— звертається він з останніми словами до Наці.

Наця мовчить, щільно стуливши вуста.

— Та годі тобі дурника строїти! Добраніч, Анастасіє Васильовно!..

Пішли. Тихо, сумно, самітно.

— І се життя, молоде життя! — шепче Наця.

— А, не зважай, Нацю. Чи ти не знаєш Степана Іоновича? — розважає Ксаня й знову починає тихенько, задумливо:

"Нащо шукати, который багатий?—

Там, де багатство, там певне ярмо..."

Наця мовчить, не підспівує, щось напружено думає.

— А коли ж він приїде?.. Чи приїде ж коли?..— виривається в неї.

Ксаня вщухає, й сльози навертаються на очі... Сідає поруч з сестрою й обнімає її.

Довго-довго сидять в нерухомій задумі. Про що мріють? Чи про казкового прекрасного принца, що вміє, тільки він один, принц, уміє кохати ніжно, щиро, глибоко, до самозабуття, до саможертви, дивний,

злотоволосий, мрійний принц, дивне, неземне кохання-раювання?.. Чи про відважного Василька, молодого брата студента, котрого два роки не бачили, котрий стоїть в свідомості якоюсь загадкою незнаною?.. Останню звістку мали шість місяців тому. Коротка, але яскрава до жаху звістка: "Василька закинено до тюрми". Любого, хорошого Василька... Чи приїде?..

. . . . . .

Василько приїхав, несподівано приїхав одного чудового травневого вечора, коли старі полягали спати, коли так палко тьохкали солов'ї й журно дослухались до їхніх співів Ксаня й Наця.

Сестри відразу не впізнали брата, але, впізнавши, почули в собі, що тепер буде не те, що раптом життя їхнє заграло безліччю нових блискучих барв, зогрілось і саме запалало чарівним огнем.

— А як ти схуд! — говорила спочуваюче Ксаня, коли вщухли вигуки вітання, ніжні слова, питання, коли висохли перші сльози зустрічі.— Ти не хворий? Боже, як очі палають? Такий знеможений, а очі палають. Брате, коханий брате!..

Обнімала й гладила по білявій стриженій голові.

Наця мовчала й спідлоба пильно розглядала такі чужі, але й такі близькі, рідні риси збліднілого обличчя.

"Що за ними ховається? — думала вона.— Він брат, але — хто він?.."

Довгі-довгі розмови про пережите, старечі сльози, лагідні усмішки на рідних, приязних, дорогих обличчях, глибокі зітхання...

Пробув недовго, як здавалося батькам і сестрам, розмовляв, сміявся, спав, їв і співав із Ксенею й Нацею. Ах, як він співав! Не дарма по весні

старий не міг байдуже слухати соловейковий спів і поспішався в хату, ховаючись, щоб не чути його, щоб не розридатись при дочках від згадки про свого найдорожчого соловейка — Василька.

Він спочивав після пережитих бур і значно поправився, вилюднів. Та не раз гостро щеміло старече серце передчуттям нової розлуки: всі бачили, як, навіть спочиваючи, горів внутрішнім огнем Василько, як він сквапливо хапався за нові газети й жагуче, не одриваючись ні до кого, читав їх, а глибокі зморшки старили в той час його молоде мармурове чоло, над яким починав витись одрослий упертий чубок. Він читав і хвилювався, а потім розказував про те, що вичитав.

Було цікаво й страшно. І тільки Наця, тремтячи вся, немов у пропасниці, й стискаючи свої маленькі кулачки, з захопленням слухала ті натхненні його балачки. І коли Ксаня йшла з ненькою до пекарні, а батько, покрехтуючи, до крамниці, Василько й Наця забували про все у тих розмовах.

Незабаром Нацю не можна було пізнати: вона вся горіла, якась внутрішня робота примушувала її ховатись у себе, критись із своїми думками й бажаннями. А стара неня, дивлячись часом на сю нову, незнану доню, журливо хитала головою і говорила до неї; до Василька:

— Які ви обоє... схожі. Щасти вам, Боже!..

Батько зітхав і, вкладаючись спати, довше, ніж звичайно, молився.

Василько знявся з місця, як тільки відгоріло літо і сумирна осінь подала свої ознаки. Ні прохання, ні сльози батьків, щоб залишив учення на який рік, не втримали його.

Були неспокійні часи, й старих гнітило передчуття.

Василько поїхав уранці, а пізно ввечері, коли старі й Ксаня заснули, зникла й Наця... Де? Куди? — ніхто не знав.

. . . . . .

Нещодавно випадково зустрів я в однім південнім вокзалі пані з двома дітками, хорошими, як янголятка.

Блакитні очі її байдужним поглядом сковзнули по пасажирах, але раптом засвітились, зупинившись на мені. Я пізнав її, сю худу, виснажену пані, з таким молодим, але змученим смуглявим обличчям.

Підійшов.

— Ви, Ксаня?

— Я.

— Самі?

— Ось мої діти.

— Хто ваш чоловік?

Вона махнула рукою і, скрививши губи в усмішку, од якої мені занило всередині, тихо промовила:

— Принц... пригадуєте?..

Я чув від когось, що Ксаня вийшла за підрядчика по будуванню кам'яниць, людину сувору.

"Дайте-бо жить, мені, дайте-бо жить" — пригадалося мені і хотілося крикнути від болю, від обурення такою кривдою зрадливої долі...

Другий дзвінок. Прощаюсь.

— Ксаню, люба... Вибачайте... Але... навіщо ж ви тягнете далі сю комедію родинного життя, коли ще такі молоді, коли ще...

Знов махнула рукою й насупилась.

— Не треба, не треба. А ось гляньте, хіба се... жарт?.. Вона нахилилася й обняла діток. Гірка сльоза скотилася дівчинці на пальтечко.

Підвела голову й приязно глянула мені в вічі.

— Прощайте... Вам треба поспішатись: зараз третій. Стиснув руку й одійшов. В дверях озирнувся: дівчинка здивовано заглядала матері в вічі, а хлопець провожав мене ворожим поглядом.

Мати ніжно гладила його по голівці й з ясною усмішкою на устах про щось думала тихо...

1911